

УДК 613.2(477)(092)«192/193»

ВНЕСОК УЧЕНИХ-ГІГІЄНІСТІВ У РОЗВИТОК ДІЄТИЧНОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Товкун Л.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті проаналізовано внесок вітчизняних учених гігієністів у розвиток дієтичного харчування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. Ця розвідка є однією зі складових відтворення єдиної картини розвитку гігієни харчування в нашій державі у зазначений період. У 20-х рр. ХХ ст. перші дослідження дієтичного харчування проводилися на відповідних теоретичних і клінічних кафедрах медичних та санітарно-бактеріологічних інститутів України і тільки згодом до цієї роботи приєдналися науково-дослідні інститути харчування. Першими серед науковців науково-дослідну роботу щодо біохімії харчування та вивчення вітамінів почали професори О. В. Палладін і Л. А. Черкес, М. В. Донич, що стало початком розвитку дієтичного (лікувального) харчування в нашій країні. Професор Ф. Г. Яновський і його учні розробили наукові основи лікувального харчування при нефритах. Цьому питанню також присвячені роботи А. М. Зюкова та В. М. Михайлова. Професори-дієтологи М. І. Певзнер, М. М. Губергріц і О. Й. Войнар опублікували значну кількість праць присвячених дієтичному харчуванню.

Ключові слова: гігієна харчування, дієтичне харчування, інститут харчування, вчені-гігієністи, біохімія харчування, вітаміни.

Постановка проблеми. У 20-30-х рр. ХХ ст. у зв'язку з налагодженням промисловості та сільського господарства в Україні після воєнно-революційних катаклізмів і голоду 1921-1923 рр. постало питання щодо наукового вивчення ролі структури харчування взагалі, а також дієтичного харчування зокрема, і його впливу на процеси життєдіяльності людини. Особливо актуальними були дослідження щодо впливу дієтичного харчування на підвищення працездатності робітників, лікування та профілактику професійних захворювань і травм. Оскільки таке харчування може забезпечити високий рівень здоров'я населення, зменшує рівень захворюваності, відновлює працездатність, сприяє захисту населення від впливу шкідливих виробничих і екологічних факторів, а також сприяє збільшенню тривалості життя [3]. Тому дослідження внеску учених-гігієністів у розвиток дієтичного (лікувального) харчування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. дозволить відтворити єдину картину розвитку гігієни харчування в нашій державі у зазначений період.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти згаданої проблеми висвітлювалися у працях науковців, як радянських, так і сучасних. Приміром, у статтях Б. Л. Гордіна [4-5] і книгах О. О. Грандо [6, с. 105-111] та Я. Ганіткевича з поміж інших питань розвитку гігієни в Україні наведено дані про гігієну харчування [2]. Відомості про стан лікувального харчування на курортах України за перше десятиріччя їх роботи знаходимо в статті В. Х. Оксюзова [8]. Відомості про результати досліджень у галузі гігієни харчування на відповідних кафедрах медичних інститутів УРСР у досліджуваній період містяться у низці публікацій Л. П. Товкун [12-15].

Істотним недоліком вищезгаданих праць радянського періоду є коментарство, стандартизація у викладенні матеріалу, відсутність всебічного аналізу фактів і подій, які трактувалися з огляду на поточну політику правлячої комуністичної партії. Однак незважаючи на вказані недоліки ці публікації продовжили процес накопичення конкретно історичного матеріалу і допомогли нам в осмисленні та історичній оцінці подій, які відбу-

валися в досліджуваний період. Сучасні наукові розвідки позначені позитивними зрушеннями у вивченні та об'єктивному висвітленні історії, завдяки новим джерелам, ідеям, концепціям.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що до цього часу не узагальнено внесок учених-гігієністів у розвиток дієтичного (лікувального) харчування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. і цей аспект не був предметом цілісного наукового дослідження.

Метою статті є підсумувати внесок учених-гігієністів у розвиток дієтичного (лікувального) харчування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст., що дасть змогу доповнити історичні розвідки стосовно розвитку гігієни харчування в Україні у зазначений період.

Виклад основного матеріалу. У галузі практичних заходів щодо розвитку санітарного нагляду Наркомздрав УРСР керувався Постановою ЦК ВКП (б) «О мерах улучшения общественного питания» від 1931 р. Цією постановою до обов'язків органів охорони здоров'я додавалося введення спеціального нагляду за санітарним станом на всіх об'єктах громадського харчування, особливо на харчових комбінатах, які тільки будуються, а також у великих механізованих їдальнях.

Застосовані заходи щодо покращення громадського харчування мали певні результати. Разом зі збільшенням числа громадських їдалень розширювалася і мережа дієтичних їдалень і дієтдиспансерів. Приміром, у 1929 р. в Україні дієтдиспансери були взагалі відсутні, то в 1932 р. їх нараховувалося 172. Особливо збільшувалася кількість їдалень дієтхарчування у провідних галузях промисловості УРСР. Зокрема, у металургійній промисловості у 1932 р. їх було 2315, у машинобудівній – 5300, у хімічній – 975, у гірничорудній – 600, у вугільній – 3000 [6, с. 106].

Все це сприяло збільшенню кількості санітарно-харчових лікарів. Так, в Україні у 1928 р. було лише 28 таких спеціалістів, а в 1932 р. – 145. З'явилися також кадри спеціалістів із дієтичного харчування. Приміром, у 1929 р. було лише 2 дієтлікаря, то в 1932 р. їх налічувалося 106. Дієтсестер у 1929 р. не було взагалі, а в 1932 р. – 250 [6, с. 106]. Збільшенню санітарно-харчових лікарів і спеціалістів у галузі дієтичного харчування сприяло відкриття у медичних інститутах України санітарно-гігієнічних факультетів [12-15].

До вивчення питань лікувального харчування долучалася велика кількість українських дослідників у цій галузі. У перші роки дослідження проводилися на відповідних теоретичних і клінічних кафедрах медичних і санітарно-бактеріологічних інститутів України і тільки згодом до цієї роботи приєдналися науково-дослідні інститути харчування.

В Україні у 20-х р. ХХ ст. першими серед науковців науково-дослідну роботу щодо біохімії харчування та вивчення вітамінів почали О. В. Палладін і Л. А. Черкес, що стало початком розвитку лікувального харчування в нашій країні.

Один із важливих напрямів у багатогранній дослідницькій діяльності О. В. Палладіна був пов'язаний з біохімією харчування і з'ясуванням ролі вітамінів у харчуванні людини і тварин. Ці

дослідження були особливо актуальні у 20-ті роки минулого століття, коли внаслідок революції і громадянської війни харчування людей було вкрай обмеженим. Саме тоді О. В. Палладін об'єднав навколо себе учнів, які досліджували авітамінози, вплив недостатності вітамінів в їжі на обмін вуглеводів, протеїнів, мінеральний обмін і на порушення регуляції метаболізму. Водночас необхідно зазначити, що в період Другої світової війни О. В. Палладін синтезував аналог антигеморагічного вітаміну K_3 – вікасол, який нині є важливим компонентом у механізмі зсідання крові, тобто сприяє зупинці кровотечі. Таким чином, О. В. Палладіна можна вважати засновником в Україні ще одного наукового напрямку – біохімії вітамінів [10].

Професор О. В. Палладін у 1922 р. здійснив друге видання своєї книги «Основи живлення» (1919) [9], а в 1925 р. знову її перевидав. В останньому виданні автор українською мовою зробив ряд конкретних поправок і доповнень згідно з наявними на початку ХХ ст. уявленнями про фізіологію та біохімію харчування. У цій монографії представлена характеристика харчових речовин, процесів травлення і засвоюваності їжі в травному каналі, хімічного складу харчового раціону, показано значення якості харчових білків, мінеральних речовин і води в процесах травлення та засвоєння їжі, норми харчування. Окремий розділ присвячено мінімальним білковим нормам. Висвітлено питання доцільності харчування лише рослинною їжею, значення штучних продуктів у харчуванні, а також описано методики створення харчових норм. Професор широко використовує результати досліджень провідних учених Західної Європи, Канади, США під час аргументації основних положень і висновків [11].

IX розділ цієї монографії присвячений ролі вітамінів у процесах життєдіяльності людини. Автором описана історія відкриття вітамінів К Функом, а також представлена класифікація вітамінів. Наводить таблицю вмісту вітамінів А, В та С у різних харчових продуктах. Проте не все, що представлено автором стосовно вітамінів, згодом підтвердилося. Приміром, він вважав, що рахіт потрібно лікувати вітаміном С, а не вітаміном Д. А от дані автора щодо присутності вітаміну С у свіжих овочах і фруктах підтверджено сучасною наукою [11].

При цьому необхідно зазначити, що О.В. Палладін тут не згадував про російського вченого М.І. Луніна якого називали «відкривачем» вітамінів. Мабуть це пов'язано з тим, що версія про відкриття вітамінів М.І. Луніним з'явилася значно пізніше опублікованої книги О.В. Палладіна. Водночас автор посилається на праці Ф. Гопкінса, котрого нині в усьому світі визнано відкривачем вітамінів [11].

Із 1921 р. у цьому ж напрямі в Одесі працював Л. А. Черкес. Його дослідження були узагальнені ним у великій монографії «Вітаміни та авітамінози», що була опублікована у 1929 р.

Про питання вмісту вітамінів у харчових продуктах йдеться у статті професора Дніпропетровського медичного інституту М.В. Донича [7]. Приміром, описано результати досліджень відділу харчової гігієни Дніпропетровського санітарно-бактеріологічного інституту щодо роз-

роблення калориметричного та титрометричного методів визначення каротину і вітаміну А.

Водночас необхідно зазначити, що М.В. Донич, так само як і О.В. Палладін, у своїй статті також не згадував про російського вченого М.І. Луніна, а згадував інших вітчизняних і зарубіжних науковців (Балаховського, Черкеса, Мура, Ейлера, Каррера, Стембока, Вільштеттера, Брехмана, Брюена та ін.), які займалися дослідженнями цієї проблеми.

Під керівництвом професора Ф. Г. Яновського та його безпосередньої участі розроблено наукові основи лікувального харчування при нефритах [16]. Цьому питанню також присвячені роботи А. М. Зюкова та В. М. Михайлова. Дослідження М. Д. Стражеско про виразкову хворобу, про коліти, В. М. Іванова про періодичну діяльність порожнього шлунка поза травленням, праці з питань фізіології та патології печінки й інші дослідження збагатили теорію та практику лікувального харчування того часу.

Із 1937 р. під керівництвом М. М. Губергрица розпочав свою діяльність клініко-експериментальний відділ Київського інституту харчування. Цей відділ мав клініку на 60 ліжок, експериментальну кухню лікувального харчування, лабораторію біохімії та лабораторію синтезу лікувальних препаратів. У клінічній практиці зібрано значну кількість даних про можливість змінювати перебіг патологічних процесів, впливати на регуляторні механізми і реактивну здатність організму шляхом застосування різних харчових режимів [5].

У 1932-1934 р. у Харкові видавався журнал «Проблеми харчування». У журналі висвітлювалися питання фізіології та біохімії харчування, гігієни харчування і харчової мікробіології, профілактичного, лікувального харчування та ін. Серед авторів статей були такі відомі вчені, як професори-дієтологи М.І. Певзнер, М.М. Губергриц і О.І. Войнар. Значна кількість їх публікацій була присвячена дієтичному харчуванню, зокрема, системі зигзагоподібного харчового режиму при різних захворюваннях, лікуванню проносів,

організації дієтичного харчування на курортах, ролі молочнокислих дієтичних продуктів із сирого молока та їхній суміші з коров'ячим [1].

Водночас необхідно підкреслити, що спільна робота вітчизняних фахівців лікувальної медицини з гігієністами мала велике значення для вирішення низки актуальних питань лікувального харчування. Зокрема, це дослідження щодо споживання сирової їжі, вивчення поживних і лікувальних властивостей ацидофільного молока, ацидофільно-дріжджового молока, щодо підвищення біологічної цінності консервів і зберігання в них вітамінів, щодо виробництва та вивчення значення дієтичних консервів, у тому числі для діабетиків, щодо виробництва м'ясних і рибних консервів для хворих на хронічний гастрит, коліт, виразкову хворобу та ін. [5].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Таким чином, з'ясовано внесок учених-гігієністів у розвиток дієтичного (лікувального) харчування в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. Зокрема, професор О. В. Палладін об'єднав навколо себе учнів, які досліджували авітамінози, вплив недостатності вітамінів в їжі на обмін вуглеводів, протеїнів, мінеральний обмін і на порушення регуляції метаболізму, що було особливо актуально у 20-ті роки ХХ ст., коли внаслідок революції і громадянської війни харчування людей було вкрай обмеженим. У цьому ж напрямі працювали професори Л. А. Черкес і М. В. Донич. Професор Ф. Г. Яновський і його учні розробили наукові основи лікувального харчування при нефритах. Цьому питанню також присвячені роботи А. М. Зюкова та В. М. Михайлова. Професори-дієтологи М. І. Певзнер, М. М. Губергриц і О. І. Войнар опублікували значну кількість праць присвячених дієтичному харчуванню.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у висвітленні основних напрямів діяльності науково-дослідних інститутів харчування в Одесі, Харкові, Києві, Донецьку та з'ясуванні їх внеску у розвиток гігієни харчування в Україні у міжвоєнний період 1921-1941 рр.

Список літератури:

1. Відродження журналу / Редакційна колегія // Проблеми харчування. – 2003. – № 1. – С. 3.
2. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах / Я. Ганіткевич. – Львів, 2004. – С. 162.
3. Гігієна харчування з основами нутриціології: Підручник: у 2-х кн. – Кн. I / Т. І. Аністратенко, Т. М. Білко, О. В. Благодарова та ін. / За ред. В. Л. Ципріяна. – К.: Медицина, 2007. – С. 83.
4. Гордін Б. Л. Пути развития гигиены питания в УССР за 40 лет / Б. Л. Гордін // Вопросы питания. – 1957. – № 6. – С. 4.
5. Гордін Б. Л. Развитие гигиены харчування в УРСР / Б. Л. Гордін // Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / Під ред. П. Шупика. – К.: Державне медичне видавництво УРСР, 1958. – С. 554-577.
6. Грандо А. А. Развитие гигиены в Украинской ССР / А. А. Грандо. – К.: Здоров'я, 1975. – 198 с.
7. Донич М. В. Каротин и витамин А в пищевых продуктах / М. В. Донич // Гигиена и санитария. – 1936. – № 9. – С. 46-51.
8. Оксюзов В. Х. До питань про раціоналізацію харчування на українських курортах / В. Х. Оксюзов // Врачебное дело. – 1928. – № 5. – С. 14-16.
9. Палладін А. В. Основи живлення / А. В. Палладін. – Х.: Держвидав України, 1919. – 202 с.
10. Романець О. В. Палладін Олександр Володимирович / О. В. Романець // Наука та наукознавство. – 2008. – № 4. – С. 50-52.
11. Смоляр В. І. До 85-річчя видання книги проф. А. Палладіна «Основи живлення». – Х.: Держвидав України, 1919. – 202 с. / В. І. Смоляр // Проблеми харчування. – 2005. – № 1. – С. 49-54.
12. Товкун Л. П. Внесок учених-гігієністів Дніпропетровського медичного інституту в розвиток гігієни як науки та предмету викладання в Україні в міжвоєнний період (1922-1941 рр.) / Л. П. Товкун // Питання сучасної науки і освіти: Матеріали XI Міжнародної наукової Інтернет-конференції 14-16 липня 2015 року: зб. наук. праць. – К., 2015. – С. 123-131.

13. Товкун Л. П. Внесок учених-гігієністів Одеського медичного інституту в розвиток гігієни в Україні (1921-1941 рр.) / Л. П. Товкун // Краєзнавство. Науковий журнал, 2015, № 1/2 (90/91) – С. 213–216.
14. Товкун Л. П. Розвиток гігієни у вищих медичних закладах Харкова (1920-1930-ті рр.) / Л. П. Товкун // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 44. – К., 2014. – С. 139–144.
15. Товкун Л. П. Розвиток гігієнічної освіти і науки в Київському медичному інституті (1920-1941 рр.) / Л. П. Товкун // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 6 / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.] – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 259–267.
16. Яновский Ф. Г. Диагностика заболеваний почек в связи с их патологией / Ф. Г. Яновский. – К., 1927. – 68 с.

Товкун Л.П.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

ВКЛАД УЧЕНЫХ-ГИГИЕНИСТОВ В РАЗВИТИЕ ДИЕТИЧЕСКОГО ПИТАНИЯ В УКРАИНЕ (20-30-Е ГОДЫ XX ВЕКА)

Аннотация

В статье проанализирован вклад отечественных ученых гигиенистов в развитие диетического питания в Украине в 20-30-х гг. XX в. Эта разведка является одной из составляющих воссоздания единой картины развития гигиены питания в нашей стране в указанный период. В 20-х гг. XX в. первые исследования диетического питания проводились на соответствующих теоретических и клинических кафедрах медицинских и санитарно-бактериологических институтов Украины и со временем к этой работе присоединились научно-исследовательские институты питания. Первыми среди ученых научно-исследовательскую работу по биохимии питания и изучения витаминов начали профессора А. В. Палладин и Л. А. Черкес, М. В. Дониц, что стало началом развития лечебного питания в нашей стране. Профессор Ф. Г. Яновский и его ученики разработали научные основы лечебного питания при нефритах. Этому вопросу также посвящены работы А. М. Зюкова и В. М. Михайлова. Профессора-диетологи М. И. Певзнер, М. М. Губергриц и А. И. Войнар опубликовали значительное количество работ посвященных диетическому питанию.

Ключевые слова: гигиена питания, диетическое питание, институт питания, ученые-гигиенисты, биохимия питания, витамины.

Tovkun L.P.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Scovoroda

CONTRIBUTION OF SCIENTISTS-HYGIENISTS TO DEVELOPMENT OF DIETETIC NUTRITION IN UKRAINE (20-30TH YEARS OF XX CENTURY)

Summary

The contribution of native scientists-hygienists to development of dietetic nutrition in Ukraine at the 20-30th years of XX century is analyzed in the article. This investigation is one part of reproduce a single picture to development of hygiene nutrition in our country in this period. In the 20th of XX century of the first reaserches of dietetic nutrition conducted on relevant theoretical and clinical chairs of medical and sanitary-bacteriological institutes of Ukraine and only later joined in this work research institutes of nutrition. The first among scientists of research work on studying the biochemistry of nutrition and vitamins professors began O. V. Palladin and Cherkes, M. V. Donych, that was the beginning of development of dietetic (medical) nutrition in our country. Professor F. G. Yanovskyi and his students developed of the scientific basis of clinical nutrition during nephritis. This question is also devoted to the works by A. M. Zyukov and V. M. Mykhailov. Professors-nutritionists are M. I. Pevzner, M. M. Huberhrits and A. Y. Voynar published a significant number of works devoted to dietetic nutrition.

Keywords: hygiene of nutrition, dietetic nutrition, institute of nutrition, scientists- hygienists, biochemistry of nutrition, vitamins.